

Itsen alistuksen anatomia

PEKKA KUUSELA

Tuotteliaana kirjoittajana ja kääntäjänä tunnettu Jussi Vähämäki on koonnut *Itsen alistuksen* muutaman vuoden takaisia kirjoituksiaan, jotka pohtivat kapitalismin nykyistä muotoa, työn muutosta, työntekijän subjektiviteetin murrosta ja töiden prekarisoitumista. Vaikka Vähämäki viittaa kirjan alkusanoissa vaatimattomasti niiden syntyyn erilaisissa käytännön tilanteissa ja niiden tietynlaiseen epäjohtonmukaisuuteen, kirja on kuitenkin suhteellisen eheä ja yhtenäinen pohdinta, jolla on myös poliittinen ulottuvuutensa. Vähämäki viittaa paljon Marxiin, mutta suurempi painoarvo teoksessa on italialaisella ja ranskalaisella tutkimuksella, jossa on kehitetty käsitteistöä kuvamaan nykyistä kapitalismin muotoa.

Kirja on siis kokoelma tarkasteluja talouden ja tuotannon muutoksesta sekä erittely esim. taiteesta vastarinnan muotona, ohjatusta vapaudesta ja sosialisemisesta hypoteesista. Teos päättyy katsaukseen, jossa Vähämäki erittelee nykyisen finanssilaman syytä, seurauksia ja mahdollisia ratkaisuja. Kaiken kaikkiaan teosta säilyttää tietynlainen kriittinen ääni mediaa, julkista keskustelua, politiikkaa ja neoliberalistista ideologiaa vas-

taan. Tässä kaikessa ei ole kyse vain yksittäisistä huomioista, vaan enemmänkin suuremman kehityksen tai maailmanseilätyksen luomisesta siitä, miten tuotanto on muuttunut postfordismissa, mikä on luoton rooli ja mikä on palkkatyöläisen mentaalinen tila. Kirjan nimi viittaa nimenomaan siihen problematiikkaan, joka on nykyiselle työelämälle tyypillistä eli työntekijän oman elämän alistamiseen tietylle organisaatiolle ja sen arvoille. Tämä synnyttää Vähämäen mukaan työelämän nykyisen sisällön, jota kuvastaa auktoriteetille alistuminen, yrittäjäyys, velvollisuuskulttuuri ja solidarisuus samanlaisia kohtaan.

Kirjan sisällön kannalta sen kiinnostavin puoli liittyy tietoon ja sen rooliin nykyisessä taloudessa. Vähämäen tietokykykapitalismiksi nimittämä yhteiskunta edellyttää tietokykytyöläisiä. Käsite korvaa neutraalisemman tietoyhteiskunnan käsitteen, jota on käytetty aina 1970-luvulta lähtien kuvaamaan uutta yhteiskunnallista tuotantomuotoa. Vähämäen tarkastelussa tietokykykapitalismi kuvaa ”uutta kapitalistisen kasautumisen muotoa, jossa ihmisen yleiset tietokyvyt (Marxin *General intellect*), tietäminen eikä tieto tai informaatio

Jussi Vähämäki
Itsen alistus. Työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa
Like, 2009

ovat taloudellisen hyödyntämisen ja riiston kohteina” (s. 80). Se, mikä tekee tästä kiinnostavan kysymyksen, on tietämisen tuotannon muodostuminen pääoman arvonnaisprosessin kannalta merkittäväksi. Se puolestaan edellyttää uusia kontrollin ja ohjauksen muotoja, koska olennaista ei ole kontrolloida tietystä tilassa tapahtuvaa toimintaa. Kontrollin kohteeksi tulee tiedon tuottajien elämän ja toiminnan mahdollisuuksien kontrollointi.

Kirjan erityinen ansio ja samalla ehkä ristiriita on siinä, että kirjassa ei juuri kommentoida työelämä tutkimusta tai sosiologisia pohdintoja työelämän rakenteellisesta muutoksesta. Kyse on enemmänkin tietynlaisesta teoreettisesta hahmotuksesta, jossa lähtökohtana on uudistaa keskustelua työn ja tuotannon perusteista. Vähämäki perustaa analyysinsä taloustieteelliseen tutkimukseen, jossa talouden ja työn tarkastelu nähdään edelleen olennaisena, mutta jossa samalla painotetaan uudenlaisen käsit-

teistön välttämättömyyttä. Kirjan pohjana ei ole empiiristä aineistoa. Kyse on enemmän siitä, että tarkastelussa tuodaan esille arkielämään perustuvia havaintoja työelämän muutoksesta, esitetään eri tutkijoiden tulkintoja kapitalismin kehityksestä, kritisoidaan yksinkertaistavia tulkintoja tiedon roolista sekä palautetaan mieleen tiettyjä historiallisia tosiasioita työelämän muutoksista. Työn ja työelämän muutoksen analyysi osuu silti monessa kohdin konkreettisella tavalla maaliinsa. Vähämäki onnistuu liittämään toisiinsa abstraktit käsitteet ja käytännön maailman muutokset, joita ei työelämä tutkimuksessa juuri pohdita. Lisäksi teoksessa esitetään osuvia huomioita talouden ja tuotannon tarkastelun ongelmista. Havainnollistavia esimerkkejä Vähämäki poimii erityisesti yliopistomaailmasta, joka lielee hänelle kokemuksellisesti tutuin, mutta myös muilta elämän alueilta.

Kirjan tyyli liikkuu filosofisesti sävyttyneestä esseestä ja esitelmästä poleemisempaan tyyliin, joka liittyy Polemos-sarjan profiiliin. Vaikka Vähämäki yltyy loppuluvussa herättelemään lukijaa pohtimaan maailman nykytilaa melko vauhdikkailla sanankäänteillä, teoksen näkökulma on omaperäinen ja argumentaatioltaan johdonmukainen. Jos esitetyt pääteesit kapitalistisen tuotannon muutoksesta pitävät paikkansa, olisi todellakin kohdallaan syventää näkemystä siitä, millaisessa maailmassa elämämme. Kirjan sisällön kannalta olisi myös kiinnostavaa kuulla Vähämäen tulkinta vaikkapa positiivisesta psykologiasta, jonka näkökulmasta on viime vuosina pyritty tutkimaan työelämää meilläkin ja jollaista on markki-

noitu itsen tekniikaksi filosofien ja konsulttien taholta. Itsen alistamisen näkökulmastahan positiivisen psykologian voisi esimerkiksi nähdä äärimmäiseksi jatkoksi elävän pääoman vastuuttamiselle omasta tilastaan ja työn rakenteellisten ehtojen sivuuttamisesta. Lopputuloksena on naivia psykologiaa ilman ulkopuolista maailmaa siitä, mistä hyvinvointi syntyy. Vastaavasti Aalto-yliopiston yhteydessä esille tullut innovaatioyliopisto on Vähämäen näkökulmasta tietämisen ja tiedon tuottajien riistämissen keino, kun tiedon tuotantoa rajataan ja kontrolloidaan. Paradoksi on ollut silti juuri siinä, että yliopistoväki on ollut itse ajamassa tällaista hanketta.

* * *

Vaikka Vähämäen kirja jää epäilemättä työelämä tutkijoiden valtavirralla lukematta, siinä on runsaasti aineksia laajempaan keskusteluun. Vähämäen analyysi osoittaa, että talouden ja tuotannon käsitteillä on uudelleen kehiteltyinä merkittävä rooli selitettäessä tietokyky kapitalismin toimintaa ja ihmisten mentaalisten rakenteiden muutoksia nykyisessä työelämässä. Tähän ei tarvita suuria aineistoja tai pohdintaa hyvinvoinnin moniulotteisuudesta, vaan enemmänkin aikakauden muutosta eritteleviä kriittisiä käsitteellisiä työkaluja. Kirja ei ole sinänsä kuitenkaan kriittistä huolimatta mikään lohduton kurjistumistarina, vaan enemmänkin yritys tehdä ymmärrettäväksi kapitalismin nykyluonnetta. Tietokyky kapitalismin toiminnan selityksenä kirja on yritys rakentaa selitystä jatkuvien muutosten säilyttämälle työelämälle ja sen synnyt-

tämille mentaalille muodoille. Niitä ei ole juurikaan vastaavalla tavalla eritelty.

Entä mikä on Vähämäen poliittinen vastaus tai ohjelma, jos sellaista kirjassa ylipäänsä on? Mitään yksiselitteistä kuvausta työelämän muuttamiseksi kirjasta ei löydy, mutta poliittisia kysymyksiä pohditaan kyllä pitkinkin matkaa. Itse asiassa koko kirjan voi nähdä kannanotoksi kapitalismin kehityksestä ja tietokyky työeläisten paikasta. Täsmällisemmin Vähämäki pohtii kysymystä kirjan loppupuolella, jossa hän esittää hypoteesinsa sosialistisesta politiikasta. Sen lähtökohtana on työelämän kahden perustyyppin – kyynikon ja opportunistin – muutokuvan hahmottelu. Kumpikin muoto on seurausta tietokyky kapitalismin paineista. Kyynikko suhtautuu kaikkeen epäilevästi, kun opportunisti suostuu puolestaan mihin tahansa. Kumpikaan ei kykene sellaisenaan tuottamaan mitään uutta, ja elävän työn pelastamiseksi Vähämäki tarjoaa ohjelmaa, jossa panostettaisiin työn tekijän autonomiaan, hänen verkostojensa kehittämiseen ja hänen tietokykynsä itsenäiseen kehittämiseen. Tämän tueksi tarvitaan uudenlaista sosiaaliturvaa ja muita institutionaalisia järjestelyjä, jotka torjuvat työn lisääntyvän prekarisoitumisen. Mitään poliittista tukea tällaiselle politiikalle ei löydy vielä oikealta tai vasemmalta, mutta ehkäpä epävarmuuksien tulevaisuus kääntää tilanteen uuteen suuntaan. Kun vaurauden rakentumisen pohja on muuttunut, olisi joka tapauksessa paikallaan pohtia palkan määräytymistä ja muita työhön liittyviä asioita uudesta näkökulmasta.